

*śrīḥ*  
*śrīmatē rāmānujāya namaḥ*  
*śrīmatē nigamāntamahādēśikāya namaḥ*

*śrīmanmahābhāratē śāntiparvaṇi mōkṣadharmaṇi  
॥ śrī hayaśirōpākhyānam ॥  
(nārāyanīyam)*

*This document has been prepared by*

*Sunder Kidāmbi*

*with the blessings of*

*śrī raṅgarāmānuja mahādēśikan*

*His Holiness śrīmad āṇḍavan śrīraṅgam*

*śrīḥ*

*śrīmatē rāmānujāya namaḥ*

*śrīmatē nigamāntamahādēśikāya namaḥ*

**॥ śrī hayaśirōpākhyānam ॥**  
*(nārāyaṇīyam)*

*śaunaka uvāca*

*śrutam bhagavatastasya māhātmyam paramātmanah |*

*janma dharmagr̥hē caiva naranārāyaṇātmakam || 1 ||*

*mahāvarāhasṛṣṭā ca piṇḍōtpattiḥ purātanī |*

*pravṛttau ca nivṛttau ca yō yathā parikalpitaḥ || 2 ||*

*tathā sa naḥ śruto brahman kathyamānastvayā'nagha |*

*havyakavyabhujo viṣṇurudakpūrvē mahōdadhadhau || 3 ||*

*yacca tat kathitam pūrvam tvayā hayaśirō mahat |*

*tacca drṣṭam bhagavatā brahmaṇā paramēṣṭhinā || 4 ||*

*kim tadutpāditam pūrvam hariṇā lōkadhāriṇā |*

*rūpam prabhāvam mahatāmapūrvam dñimatām vara || 5 ||*

*dṛṣṭvā hi vibudhaśrēṣṭhamapūrvamamitaujasam |*

*tadaśvaśirasam puṇyam brahmā kimakarōnmunē || 6 ||*

*ētannaḥ samśayaṁ brahman purāṇam brahmasambhavam |*

*kathayasvōttamatē mahāpuruṣasamśritam |*

*pāvitāḥ sma tvayā brahman puṇyāḥ kathaya tāḥ kathāḥ || 7 ||*

*sautiruvāca*

*kathayiṣyāmi tē sarvam̄ purāṇam̄ vēdasammitam̄ |  
jagau yad bhagavān vyāsō rājñah pārīkṣitasya vai || 8 ||*

*śrutvā’śvaśirasō mūrtim̄ dēvasya harimēdhasah |  
utpannasamśayō rājā ētadēvamacōdayat || 9 ||*

*janamējaya uvāca*

*yattad darśitavān brahmā dēvam̄ hayaśirōdharam̄ |  
kimartham̄ tat samabhavad vapurdēvōpakalpitam̄ || 10 ||*

*vaiśampāyana uvāca*

*yat kiñcidīha lōkē vai dēhabaddham̄ viśāmpatē |  
sarvam̄ pañcabhirāviṣṭam̄ bhūtairīśvarabuddhijaiḥ || 11 ||*

*īśvarō hi jagatsraṣṭā prabhurnārāyaṇō virāṭ |*

*bhūtarāṭmā varadaḥ saguṇō nirguṇō’pi ca || 12 ||*

*bhūtapralayamavyaktaṁ śṛṇuṣva nṛpasattama || 13 ||*

*dharanīyāmatha līnāyāmapsu caikārnāvē purā |  
jyōtirbhūtē jalē cāpi līnē jyōtiṣi cānilē || 14 ||*

*vāyau cākāśasamālīnē ākāśē ca manō’nugē |*

*vyaktē manasi samālīnē vyaktē cāvyaktatām̄ gatē || 15 ||*

*avyaktē puruṣam̄ yātē pum̄si sarvagatē’pi ca |*

*tama ēvābhavat sarvam̄ na prājñāyata kiñcana || 16 ||*

*tamasō brahma sambhūtam̄ tamōmūlāmr̄tātmakam̄ |*

*tadviśvabhāvasamjñāntam̄ pauruṣīm̄ tanumāśritam̄ || 17 ||*

*sō'niruddha iti prōktastat pradhānam pracakṣatē |  
tadavyaktamiti jñēyaṁ triguṇam nrpasattama || 18 ||*

*vidyāsahāyavān dēvō viśvaksēnō hariḥ prabhuḥ |  
ādikartā sa bhūtānāmapramēyō hariḥ prabhuḥ || 19 ||*

*apsvēva śayanaṁ cakrē nidrāyōgamupāgataḥ |  
jagataścintayan sṛṣṭim citrām bahuguṇōdbhavām || 20 ||*

*tasya cintayataḥ sṛṣṭim mahānātmaguṇaḥ smṛtaḥ |  
ahaṅkārastatō jātō brahmā śubhacaturmukhaḥ |  
hiranyaagarbhō bhagavān sarvalōkapitāmahaḥ || 21 ||*

*padmē'niruddhāt sambhūtastadā padmanibhēkṣaṇaḥ |  
sahasrapatrē dyutimānupaviṣṭaḥ sanātanāḥ || 22 ||*

*dadṛśe'dbhutasāṅkāśō lōkānāpyāyayan prabhuḥ |  
sattvasthaḥ paramēṣṭhī sa tatō bhūtagaṇān srjan || 23 ||*

*pūrvamēva ca padmasya patrē sūryāṁśusaprabhē |  
nārāyaṇakṛtau bindū apāmāstām guṇottarau || 24 ||*

*tāvapaśyat sa bhagavānanādinidhanō'cyutaḥ |  
ēkastatrābhavadbindurmadvābhō ruciraprabhaḥ || 25 ||*

*sa tāmasō madhurjātastadā nārāyaṇājñayā |  
kaṭhinastvaparō binduḥ kaiṭabhō rājasastu saḥ || 26 ||*

*tāvabhyadhāvatām śrēṣṭhau tamōrajaguṇānvitau |  
balavantau gadāhastau padmanālānusāriṇau || 27 ||*

*dadṛśātē'ravindasthaṁ brahmāṇamamitaprabham |  
sṛjantam̄ prathamam̄ vēdāṁścaturaścāruvigraphān || 28 ||*

*tatō vigrahavantastān vēdān dṛṣṭvā'surōttamau |  
sahasā jagṛhaturvēdān brahmaṇah paśyatastadā || 29 ||*

*atha tau dānavaśrēṣṭhau vēdān grhya sanātanān |  
rasām̄ viviśatustūrṇamudakpūrvē mahōdadadhau || 30 ||*

*tatō hṛtēṣu dēvēṣu brahmā kaśmalamāviśat |  
tatō vacanamīśānam̄ prāha vēdairvinākṛtaḥ || 31 ||*

*brahmōvāca |*

*vēdā mē paramam̄ cakṣurvēdā mē paramam̄ balam |  
vēdā mē paramam̄ dhāma vēdā mē brahma cōttaram || 32 ||*

*mama vēdā hṛtāḥ sarvē dānavābhyaṁ balāditah |  
andhakārā hi mē lōkā jātā vēdairvinā kṛtāḥ || 33 ||*

*vēdānṛtē hi kiṁ kuryām̄ lōkānām̄ sṛṣṭimuttamām̄ |  
ahō bata mahad duḥkham̄ vēdanāśanajam̄ mama || 34 ||*

*prāptam̄ dunōti hṛdayam̄ tīvraśōkaparāyaṇam̄ |  
kō hi śōkārṇavē magnam̄ māmitō'dya samuddharēt || 35 ||*

*vēdāṁstāṁścānayēnnāṣṭān kasya cāham̄ priyō bhavē |  
ityēvaṁ bhāṣamāṇasya brahmaṇō nṛpasattama || 36 ||*

*harēḥ stōtrārthamudbhūtā buddhirbuddhimatām̄ vara |  
tatō jagau param̄ japyam̄ sāñjalipragrahah prabhuḥ || 37 ||*

*brahmōvāca |*

*ōṁ namastē brahmaḥdaya namastē mama pūrvaja |  
lōkādya bhuvanaśrēṣṭha sāṅkhyayōganidhē prabhō || 38 ||*

*vyaktāvyaktakarācintya kṣēmaṁ panthānamāsthita |  
viśvabhuk sarvabhūtānāmantarātmannayōniya |  
aham prasādajastubhyam lōkadhāma svayambhuvaḥ || 39 ||*

*tvattō mē mānasam janma prathamaṁ dvijapūjitat |  
cākṣuṣam vai dvitīyam mē janma cāsīt purātanam || 40 ||*

*tvatprasādāt tu mē janma tṛtīyam vācikaṁ mahat |  
tvattah śravaṇajam cāpi caturthaṁ janma mē vibhō || 41 ||*

*nāsikyam cāpi mē janma tvattah pañcamamucyate |  
aṇḍajam cāpi mē janma tvattah ṣaṣṭham vinirmitam || 42 ||*

*idam ca saptamam janma padmajanmēti vai prabhō |  
sargē sargē hyaham putrastava triguṇavarjita || 43 ||*

*prathamaḥ puṇḍarīkākṣaḥ pradhānaguṇakalpitah |  
tvamīśvaraḥ svabhāvaśca bhūtānām tvam prabhāvana || 44 ||*

*tvayā vinirmitō'ham vai vēdacakṣurvayōtiga |  
tē mē vēdā hṛtāścakṣurandhō jātō'smi jāgrhi |  
dadasva cakṣūṁṣi mama priyō'ham tē priyō'si mē || 45 ||*

*ēvam stutah sa bhagavān puruṣaḥ sarvatōmukhaḥ |  
jahau nidrāmatha tadā vēdakāryārthamudyataḥ || 46 ||*

*aiśvaryēṇa prayōgēṇa dvitīyāṁ tanumāsthitaḥ |  
sunāsikēna kāyēna bhūtvā candraprabhastadā |  
kṛtvā hayaśiraḥ śubhraṁ vēdānāmālayam prabhuḥ || 47 ||*

*tasya mūrdhā samabhavad dyauḥ sanakṣatrata rakā |  
kēśāścāsyābhavan dīrghā ravēramśusamaprabhāḥ || 48 ||*

*karnāvākāśapātālē lalāṭam bhūtadhāriṇī |  
gaṅgā sarasvatī puṇyē bhruvāvāstām mahādyutī || 49 ||*

*cakṣuṣī sōmasūryau tē nāsā sandhyā punah smṛtā |  
ōṅkārastvatha saṃskārō vidyujjihvā ca nirmitā || 50 ||*

*dantāśca pitarō rājan sōmapā iti viśrutāḥ |  
gōlōkō brahma lōkaśca ḍīṣṭhāvāstām mahātmanah |  
grīvā cāsyābhavad rājan kālarātrirguṇōttarā || 51 ||*

*ētaddhayaśiraḥ kṛtvā nānāmūrtibhirāvṛtam |  
antardadhau sa viśvēśō vivēśa ca rasām prabhuḥ || 52 ||*

*rasām punah praviṣṭaśca yōgam paramamāsthitaḥ |  
śaikṣyaṁ svaraṁ samāsthāya udgītaṁ prāṣṭjat svaram || 53 ||*

*sa svaraḥ sānunādī ca sarvaśaḥ snigdha ēva ca |  
babhūvāntarjalagataḥ sarvabhūtaguṇōditaḥ || 54 ||*

*tatastāvasurau kṛtvā vēdān samayabandhanān |  
rasātalē vinikṣipya yataḥ śabdastatō drutau || 55 ||*

*ētasminnantarē rājan dēvō hayaśirōdharaḥ |  
jagrāha vēdānakhilān rasātalagatān hariḥ || 56 ||*

*prādācca brahmaṇē bhūyastataḥ svāṁ prakṛtim gataḥ || 57 ||*

*sthāpayitvā hayaśirā udakpūrvē mahōdadhbau |*

*vēdānāmālayaścāpi babhūvāśvaśirāstataḥ || 58 ||*

*atha kiñcidapaśyantau dānavau madhukaiṭabhbau |*

*punarājagmatustatra vēgitau paśyatāṁ ca tau |*

*yatra vēdā vinikṣiptāstat sthānam śūnyamēva ca || 59 ||*

*tata uttamamāsthāya vēgaṁ balavatāṁ varau |*

*punaruttasthatuh śīghram rasānāmālayāt tadā || 60 ||*

*dadrśatē ca puruṣam tamēvādikaram prabhūm |*

*śvētaṁ candraviśuddhābhāmaniruddhatanau sthitam |*

*bhūyōpyamitavikrāntaṁ nidrāyōgamupāgatam || 61 ||*

*ātmapramāṇaracitē apāmupari kalpitē |*

*śayanē nāgabhōgāḍhyē jvālāmālāsamāvṛtē || 62 ||*

*niṣkalmaśēṇa sattvēna sampannaṁ ruciraprabhām |*

*taṁ drṣṭvā dānavēndrau tau mahāhāsamamuñcatām || 63 ||*

*ūcatuśca samāviṣṭau rajasā tamaśā ca tau |*

*ayaṁ sa puruṣaḥ śvētaḥ śētē nidrāmupāgataḥ || 64 ||*

*anēna nūnaṁ vēdānāṁ kṛtamāharanām rasāt |*

*kasyaiṣa kō nu khalvēṣa kiñca svapiti bhōgavān |*

*ityuccāritavākyau tau bōdhayāmāsaturharim || 65 ||*

*yuddhārthinau hi vijñāya vibuddhaḥ puruṣottamāḥ |*

*nirikṣya cāsurēndrau tau tatō yuddhē manō dadhē || 66 ||*

*atha yuddham samabhavat tayornārāyaṇasya vai || 67 ||*

*rajastamōviṣṭatanū tāvubhau madhukaiṭabhou |  
brahmaṇōpacitīm kurvan jaghāna madhusūdanaḥ || 68 ||*

*tatastayōrvadhēnāśu vēdāpaharaṇēna ca |  
śokāpanayanam cakrē brahmaṇah puruṣottamah || 69 ||*

*tataḥ parivṛtō brahmā hariṇā vēdasatkṛtaḥ |  
nirmamē sa tadā lōkān kṛtsnān sthāvarajaṅgamān || 70 ||*

*dattvā pitāmahāyāgryām matīm lōkavisargikīm |  
tatratvāntardadhe dēvō yata ēvāgatō hariḥ || 71 ||*

*tau dānavau harirhatvā kṛtvā hayaśirastanum |  
punah pravṛttidharmārthaṁ tāmēva vidadhē tanum || 72 ||*

*ēvamēva mahābhāgō babhūvāśvaśirā hariḥ |  
paurāṇamētat prakhyātam rūpam varadamaiśvaram || 73 ||*

*yō hyētad brāhmaṇō nityam śr̄ṇuyād dhārayīta vā |  
na tasyādhyayanam nāśamupagacchēt kadācana || 74 ||*

*ārādhya tapasōgrēṇa dēvam hayaśirōdharam |  
pāñcālēna kramah prāptō rāmēṇa pathi dēśitē || 75 ||*

*ētaddhayaśirō rājannākhyānam tava kīrtitam |  
purāṇam vēdasamitam yanmām tvam pariprcchasi || 76 ||*

*yām yāmicchēt tanum dēvah kartum kāryavidhau kvacit |  
tāntām kuryād vikurvāṇah svayamātmānamātmanā || 77 ||*

ēṣa vēdanidhiḥ śrīmānēṣa vai tapasō nidhiḥ |  
ēṣa yōgaśca sāṅkhyam ca brahma cāgryam harivibhuḥ || 78 ||

nārāyaṇaparā vēdā yajñā nārāyaṇātmakāḥ |  
tapo nārāyaṇaparam nārāyaṇaparā gatiḥ || 79 ||

nārāyaṇaparam satyamṛtam nārāyaṇātmakam |  
nārāyaṇaparō dharmāḥ punarāvṛttidurlabhaḥ || 80 ||

pravṛttilakṣaṇaścaiva dharmo nārāyaṇātmakah |  
nārāyaṇātmakō gandhō bhūmau śrēṣṭhatamah smṛtaḥ || 81 ||

apāṁ cāpi guṇā rājan rasā nārāyaṇātmakāḥ |  
jyotiṣāṁ ca param rūpaṁ smṛtam nārāyaṇātmakam || 82 ||

nārāyaṇātmakaścāpi sparśo vāyugunāḥ smṛtaḥ |  
nārāyaṇātmakaścaiva śabda ākāśasambhavaḥ || 83 ||

manaścāpi tatō bhūtamavyaktaguṇalakṣaṇam |  
nārāyaṇaparaḥ kālō jyotiṣāmayanaṁ ca yat || 84 ||

nārāyaṇaparā kīrtih śrīśca lakṣmīśca dēvatāḥ |  
nārāyaṇaparam sāṅkhyam yōgō nārāyaṇātmakah || 85 ||

kāraṇam puruṣo hyeṣāṁ pradhānaṁ cāpi kāraṇam |  
svabhāvaścaiva karmāṇi daivam yeṣāṁ ca kāraṇam || 86 ||

adhiṣṭhānaṁ tathā kartā kāraṇam ca pṛthagvidham |  
vividhā ca tathā cēṣṭā daivam caivātra pañcamam || 87 ||

pañcakāraṇasaṅkhyātō niṣṭhā sarvatra vai hariḥ |  
tattvam ijñāsamānānāṁ hētubhiḥ sarvatōmukhaiḥ || 88 ||

*tattvamēkō mahāyōgī harirnārāyaṇah prabhuḥ |  
brahmādīnāṁ sa lōkānāmṛṣīṇāṁ ca mahātmanām || 89 ||*

*sāṅkhyānāṁ yōgināṁ cāpi yatiṁātmavēdinām |  
manīśitaṁ vijānāti kēśavō na tu tasya tē || 90 ||*

*yē kēcit sarvalōkēsu daivam pitryam ca kurvatē |  
dānāni ca prayacchanti tapyantē ca tapō mahat || 91 ||*

*sarvēśāmāśrayō viṣṇuraiśvaraṁ vidhimāsthitaḥ |  
sarvabhūtakṛtāvāsō vāsudēvēti cōcyatē || 92 ||*

*ayaṁ hi nityaḥ paramo maharṣih  
mahāvibhūtirguṇavānguṇākhyāḥ |  
guṇaiśca samyōgamupaiti śīghram  
kālo yathartāvṛtusamprayuktaḥ || 93 ||*

*naivāsyā vindanti gatiṁ mahātmano  
na cāgatiṁ kaścidihānupaśyati |  
jñānātmakāḥ samyaminō maharṣayaḥ  
paśyanti nityam puruṣam guṇādhikam || 94 ||*

*|| iti śrī hayaśirōpākhyānam samāptam ||*